

*Юлія Тьопенко,
к.філол.наук, доц.*

ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ТА ФОЛЬКЛОР В АНГЛІЙСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ: РОЗМАЇТТЯ ЖАНРІВ

У статті зроблено стислий огляд англійських перекладів текстів давньої української літератури та фольклору під кутом зору поступового розширення їх жанрового діапазону. Звернуто увагу на роль Т.Шевченка, сприйнятого в англомовному світі як поета "селянського", у посиленні інтересу англомовної публіки до української народної пісні та жанрам ліричної поезії у народному дусі.

Ключові слова: давня українська літератури, жанр, рецепція, Т.Шевченко.

В статье представлен короткий обзор английских переводов текстов давней украинской литературы и фольклора под углом зрения постепенного расширения их жанрового диапазона. Обращено внимание на роль Т.Шевченко, воспринятого в англоязычном мире как поэта "крестьянского", в усилении интереса англоязычной публики к украинской народной песне и жанрам лирической поэзии в народном духе.

Ключевые слова: давняя украинская литература, жанр, рецепция, Т.Шевченко.

The article presents a brief overview of the English translation of ancient Ukrainian literature and folklore from the perspective of the gradual expansion of their range of genres. Much attention has been paid to the role of Taras Shevchenko, perceived in the English-speaking world as a "peasant" poet, as well as to the increased interest to the Ukrainian folk songs and the genre of lyric poetry in the national spirit.

Key words: ancient Ukrainian literature, genre, reception, T.Shevchenko.

Рецепцію української літератури та культури, зокрема літератури давньої та фольклору, в англомовному світі розглядали, описували, аналізували, досліджували під різними кутами зору, в різних контекстах, різні дослідник (Р.Зорівчак, Т.Денисова, О.Дубініна, Л.Коломієць, Т.Зарицька, О.Кабкова, В.Кухалашвілі, Н.Овчаренко, Т.Шмігер, О.Зернецька, Г.Косів та ін.). Тим не менше, практично за дужками наукового осмислення її англофонного рецептивного дискурсу залишається такий, на нашу думку, важливий аспект, як співвідношення англійських перекладів українських авторів відповідно до стильової, жанрової специфіки оригіналів, а також до особливостей їхньої форми. Погоджуючись з точкою зору, згідно з якою "численні англомовні статті, дослідження про життя і творчу спадщину Т.Шевченка не тільки збагатили світову шевченкіану, а по суті сформували її фундамент" [1, с. 167], трактуючи її, до того ж, як таку, яка заслуговує на те, щоб бути поширеною на англомовну рецепцію українського красного

письменства загалом, – вважаємо, що оцінка такого співвідношення, встановлена на матеріалі рецепції української літератури в англomовному культурному ареалі, могла б бути цілком релевантною й для її рецептивного дискурсу в рамках світової літератури, тобто, інакше кажучи, у масштабах глобального (або ж "транснаціонального", як його кваліфікують, приміром, В.М.Кайзер та ін.) літературного процесу, про який, як вважає чимало фахівців, вже можна з повним правом вести мову як про один з практичних наслідків загального процесу глобалізації.

Прийнято небезпідставно вважати, що процес сприйняття української літератури та духовної культури в її словесному вираженні в англomовному середовищі шляхом перекладів англійською розпочинається всередині ХІХ ст. зі знайомства із зразками усної народної творчості українців. Основним жанром, з якого стартує відтворення англійською української народної творчості й на якому він залишається зосередженим протягом досить тривалого часу, є народна пісня. Ця обставина зумовила підвищений інтерес британців та інших англофонів і до української авторської поезії у народному дусі, зокрема у таких жанрах, як ліричний вірш та балада.

Увага до українського фольклору з боку освічених кіл Великої Британії й інших англomовних країн не був ані випадковістю, ані збігом обставин, він цілковито вкладався у магістральне річище наукового розвитку. Під впливом народжених у Німеччині ідей про "дух народу" та форми його виявлення, покладених у філософське підґрунтя європейського романтизму Захід з особливою цікавістю та піднесенням сприймав раніше невідоме йому фольклорне багатство слов'янського світу, починаючи із сербів та болгар, щиро захоплювався ним, знаходячи в ньому нові й нові позитивні якості та додаткові приводи для звернення на нього уваги, й українці тут не стали винятком. Такий підхід поєднував уявлення про народність як про домінуючу слов'янського духу у вигляді, з одного боку, підтримки рухів за національне духовне відродження у слов'ян, особливо південних, з іншого, – високою оцінкою їхньої народної поезії, зокрема й її естетичного рівня.

Ознака "національний митець" по відношенню до слов'янських письменників нерідко корелюється з ознакою "селянський", бо саме селянство є носієм усної народної творчості, фольклору. Міський фольклор для України, як і загалом для більшої частини слов'янського світу, це – справа зовсім іншого плану. "Селянським" поетом вважали, приміром, Т.Шевченка. Саме так назвав Кобзаря англійський літературознавець, перший у Великій Британії філолог, який спеціалізувався саме на українській літературі, культурі, мові, У.Р.Морфіл. "Селянський" елемент у творчості Кобзаря У.Р.Морфіл відзначив та акцентував у статті "Селянські поети Росії. 1. Т.Г.Шевченко" ("The Peasant Poets of Russia. 1. T.G.Shevchenko"), опубліковану 1880 року в журналі "Вестмінстерський огляд" ("The Westminster Review"), який видавався у Лондоні. Творчість Т.Шевченка ним поставлено в контекст цілого напрямку в російській літературі, пов'язаного з сільською тематикою та мотивами протонародного життя, наголошено, крім того, ще й той факт, що поезія Шевченка була добре зрозумілою найширшим верствам українського населення, починаючи з неосвічених, далеких від поезії та літератури мешканців села, напрочуд близькою й дорогою для них.

Характеристика "селянський" порівняно з характеристикою "національний" усе-таки несе в собі додатковий як суто змістовий, так і символічний компонент. Вона, по-перше, зачіпає цілий новий пласт художнього світу Кобзаря, пов'язаний із високим ступенем соціальності його творів, яка виступає фоном та вагомим доповненням національного заряду, актуалізуючи його й переміщуючи із заднього плану на авансцену, по-друге, позиціонує його як виразника інтересів та сподівань не лише всієї української нації загалом, а, насамперед її нижчих, знедолених, незахищених соціальних верств, до яких, власне, належало селянство. Разом з компонентом "селянський" в англійській інтерпретації Т.Шевченка з'являється, коли й не сам компонент "соціальний" у його, так би мовити, чистому вигляді, то, принаймні, вказівка на те, що цей компонент має місце, що він є важливий, що без нього розуміння загальної ситуації матиме неповний характер.

Забігаючи наперед, слід, щоправда, зазначити, що компонент, про який ідеться, тобто "соціальний", ані особливо бурхливого розвитку, ані надмірної популярності в англійській Шевченці так і не здобув.

Для літератури англійської "селянські" теми та мотиви були незвичні й незвичайні, зосередження на них спеціальної уваги у художньому творі, їхнє акцентування та педалювання, заглиблення у соціальну проблематику, її естетизація – дещо дивними. На відміну від літератури української, у літературах англійського світу "селянська" традиція з різних причин не сформувалася, не розвинулася, практично не принесла помітних творчих плодів. За влучним спостереженням Р.Зорівчак, "із видатних прозаїків англійського світу тільки один Т.Гарді у своїх оповіданнях та романах... реалістично й повнокровно зображував побут сільських трударів Англії. В англійській поезії кількавікову трагедію англійського селянства, розірваного й замученого на хресті первісного нагромадження, зуміли частково змалювати лише поети "озерної" школи – С.Т.Колрідж, Р.Сауті, В.Вордсворт" [2, с. 149].

У компаративістиці, як відомо, існує достатньою мірою обґрунтована, проілюстрована на різноманітному фактичному матеріалі точка зору, згідно з якою іонаціональне буття того чи іншого літературного явища залежить, окрім іншого, від наявності або, навпаки, браку аналогічних явища у літературі, яка його сприймає, від ступеню розвитку останніх. Наявність аналогій, мовляв, на об'єктивному рівні формує сприятливі передумови для залучення іонаціонального досвіду або, щонайменше, забезпечує свого роду платформу для такого залучення, тоді як брак, відповідно, коли й не створює перешкод для рецептивного акту, то й не розширює обрії очікування однієї літератури по відношенню до інших. У випадку зі сприйняттям Т.Шевченка в Англії й в англійському світі як поета "селянського", щоправда, ця закономірність не спрацювала. Лінія творчості Кобзаря, побудована на спостереженнях за життям українського села та селянства, на емоційно-естетичному ставленні до цих спостережень, не викликала в англофонів ані

нерозуміння, ані заперечення. Є, гадаємо, підстави припустити, що це сталося, головним чином, через концептуальний погляд на Україну та українське буття як на щось незвичне, екзотичне, таке, що апіорі має право містити у собі багато "не такого", того, що може здаватися дивним, зайвим, нелогічним. Отже, в даному випадку, швидше за все, варто вести мову не про подібність як підґрунтя для виникнення зацікавленості явищем інонаціональної літератури, а, навпаки, про неподібність, відмінність, які актуалізують механізм міжлітературних зв'язків, заснований на принципі доповнення. Ефективність подібної моделі вже привертала увагу вчених-компаративістів. "Найчастіше художні цінності, що сприймаються і засвоюються, відібрані (свідомо чи несвідомо) за *принципом доповнення* (виділено курсивом Т.Рудою – Ю.Т.), – констатує, наприклад, із цього приводу Т.Руда, міркуючи про загальні закономірності процесу сприйняття художнього твору в інонаціональному середовищі. – Вони покликані або доповнити, вдосконалити те, що існує в даній культурі у вже сформованому вигляді, або як тенденція, одна з потенціальних можливостей... задовольнити певну суспільну (політичну, ідеологічну, естетичну тощо) потребу, особливо коли у даної культури не вистачає для цього власних ресурсів..." [3, с.135].

Утім, функціонування принципу доповнення тих чи інших прогалін у власному доробку певної національної літератури та культури за рахунок залучення інонаціонального досвіду й зразків з інших літератур і культур у випадку українсько-англійських, українсько-американських, українсько-англофонних літературних зв'язків і контактів, якщо й мало місце у напрямку від "нас" до "них", відбувалося й відбувається в особливий спосіб. Його специфіка визначається, головним чином, факторами "презумпції цивілізаційної переваги" та "культурної (не)рівноваги сил", про які йшлося у попередньому розділі цієї монографії. В англійському культурному ареалі український духовний досвід, у тому числі – досвід української літератури, не розглядався як джерело заповнення "лакун" у власному літературному процесі та власному ідейно-естетичному досвіді. Те саме відбувалося й з

творами Т.Шевченка та творчістю Кобзаря загалом: вони бралися до уваги, до них виявлявся інтерес, проте поле дії такої уваги та коло поширення такого інтересу були обмежені. Досвід Шевченкового слова, до того ж, не сприймався ані як ресурс впливу, ані як поштовх до наслідування. Його дія як інонаціонального елемента, який сприймається та засвоюється у власному національному середовищі, була все-таки обмеженою та дозованою.

У США та в англomовному світі загалом автора "Катерини" та "Причинної" із самих перших кроків відтворення його поезії англійською сприймали у діалектичній єдності: як природного, палкого, самовідданого виразника інтересів селян та як поета, який писав в органічному народному дусі, тобто, у стилістиці української усної народної творчості. Представники американської та англійської літератури та культури високо цінували ці ознаки Шевченкового слова. Можливо, ще й тому, що й сам по собі термін "фольклор" у його сучасному значенні запровадив, як вважається, саме англієць В.Томс, який 1846 року під псевдонімом А.Мертон надрукував у часопису "Атенеум" статтю під назвою "The Folklore". Нова категорія у буквальному перекладі її назви означала "народну мудрість", а у пропонованому вченим трактуванні мала представляти неписану історію народу, яка фіксує залишки його давніх вірувань, звичаїв, а також явищ, подібних до них або так чи інакше зв'язаних з ними у житті та духовній культурі в сучасній цивілізації. Фольклоризм поезії Кобзаря в англomовному середовищі сприймався як безумовний позитив, який давав змогу більш природно й органічно передати як красу української мови, так і всю палітру людських думок, емоцій, переживань, все багатство духовної діяльності людини, включаючи найпотаємніші з них й користуючись для цього не лише звичними для тогочасних американської та англійської літератур методами, а ще й біологічними засобами комунікації або їхніми імітаціями, котрі ведуть своє начало від природності, "біологізму" фольклорних творів.

Українське ставлення англофонів до такої особливості Шевченкового слова, як близькість до зразків української усної народної

творчості, стосувалося не лише самого Т.Шевченка, а й усієї української літератури. Показово й закономірно у цьому контексті, що першим перекладом англійською мовою уривку з українського літературного твору виявився текст стилізованої під фольклорні зразки відповідного жанру пісні "Віють вітри, віють буйні" І.Котляревського з "Наталки Полтавки", яку було сприйнято перекладачем як народну, та й загалом увага до автора "Енеїди" та "Москаля чарівника". Перша згадка про І.Котляревського в англійськомовному світі, як відомо, датується 1850 роком. Разом з Є.Гребінкою та Г.Квіткою-Основ'яненком про нього написала у своїй книзі "Історичний огляд мов і літератури слов'янських народів з нарисом їхньої народної поезії" американська письменниця, перекладачка, фольклористка німецького походження Т.Тальві (справжнє прізвище – фон Якоб-Робінсон). З точки зору ілюстрації того факту, що інтерес до українського фольклору йшов у Великій Британії, як і у всій Західній Європі у руслі загального інтересу до усної народної творчості слов'ян, варто відзначити, що свою перекладацьку діяльність вона розпочинала з перекладів сербських народних пісень. Українською тематикою її зацікавив О.Бодянский у Відні 1838 року.

Зі зразків давньої української літератури XI-XVIII ст. в англійськомовному світі найбільшу зацікавленість викликали твори релігійних, епічних, поетичних жанрів. Вони потрапляли до англійськомовного читацького загалу з перекладів, які з'являються упродовж XVIII-XIX ст. Першими серед них виявилися переклади творів Феофана Прокоповича. Церковна реформа, яку він проводив за наказом Петра Першого привернула неабияку англійців, одним з виявлень чого став англійський переклад, зроблений Дж. Філіпсом, щоправда, не з оригіналу, а з перекладу німецького, "Першої науки отрокам". Цей текст було видано під заголовком "Російський катехизм" двічі – 1723 і 1725 р. Капелан британської факторії в Росії Т.Консет підготував двотомник матеріалів про стан і правила Російської церкви 1729 р., до якого, разом з іншими, увійшли "Духовний регламент" (розроблений за участю Т. Прокоповича), а також оригінальні твори Т. Прокоповича "Слово на похвалу

імператора Петра Великого", "Слово на погріб Петра Великого", "Слово на погріб Катерини Олексіївни", "Про смерть Петра Великого, імператора російського, коротка повість". У цьому ж виданні було вміщено ще й слов'янський і латинський тексти поезії Стефана Яворського "Митрополита рязанського та муромського слізне з книгами прощання". З інших творів релігійних жанрів англійською було перекладено "Православного сповідання віри" ("Катехизис"), який початково уклав латинською мовою Петро Могила за участю Ісаї Трофимовича-Козловського. Цей твір, як відомо, став основою віровчення для усього православного світу, він перекладався кількомаєвропейськими мовами, англійський переклад з'явився 1762 р. Переклади частин "Повчання дітям" Володимира Мономаха містяться у "Лекціях з історії східної церкви" релігійного діяча, професора Оксфорда А.П.Стенлі та в "Історії Росії для молоді" американського письменника, перекладача Н.Г.Доула. Розширення жанрового діапазону англійських перекладів з давньої української літератури відбувається на рубежі XIX – XX ст. 1902 р. Л. Вінер підготував антологію російської літератури у двох томах. Перший том охоплює період від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Один зі структурних фрагментів видання – "Найстаріша частина" – відкривається перекладом "Договору з греками 911 р.", узятого з "Повісті временних літ". Серед авторів старокиївської доби та їхніх епігонів в антології подані тексти різних жанрів Феофана Прокоповича (уривок з "Духовного регламенту" та "Слово на погріб Петра Великого"), Василя Капніста (уривки з комедії "Ябеда", неповний прозовий переклад поезії "Обухівка", переклад поезії "На смерть Юлії"), Андріяна Грибовського (уривок зі спогадів "Записки про Катерину Велику"). Усі вони належать Л. Вінерові, за винятком Капністової поезії, яку переклав британський дипломат, письменник, Дж. Боврінг (див. про це: 4). Серед жанрів давньої української літератури, які дуже рано стали відомі в англійському світі, фігурує й такий, як слово. Перший переклад "Слова о полку Ігоревім" (Ю.Йоффе) побачив світ 1898 р. а вже з два роки –

1900 р. – з'явився переклад Г.Мунро, зроблений прозою з німецького перекладу Г. фон Павкера 1884 р. (див. про це: 5).

Українська література нового та новітнього часу в англійських перекладах протягом другої половини ХІХ ст., як і література давня та фольклор, виявляла, з одного боку, жанрове розмаїття, з іншого, – певну ієрархію жанрів, в якій відбивалися пріоритети не так її самої, як літератур, які сприймають: англійської, американської, інших англомовних. Її було представлено, в основному, творами поетичних жанрів, які кількісно помітно переважали зразки жанрів прозових та драматичних. Зміцненню такої тенденції, яка почала формуватися, швидше за все, спонтанно, без серйозних передумов та видимих причин, сприяла англомовна Шевченкіана. Тенденція переваги поетичних жанрів над іншими збереглася й на початку ХХ століття.

1. *Коломієць Л.В., Зарицька Т.Г.* Шевченкознавство в англомовних країнах / Коломієць Л.В. // Шевченкознавство в сучасному світі: монографія / Н.Л.Білик, І.П. Бондаренко, Г.Г.Верба та ін. / за ред. І.П.Бондаренка, Л.В.Коломієць. – К.: Видавничий центр "Київський університет", 2014. – с.167-262. 2. *Зорівчак Р.*, Українська література в англомовному світі / Зорівчак Р. // Слов'янські літератури. Доповіді. ХІ Міжнародний з'їзд славистів. – К.: Наукова думка, 1993. – с.147-161. 3. *Руда Т.*, Сприйняття твору мистецтва в інонаціональному середовищі / Руда Т. // Слов'янські літератури. Доповіді. ХІ Міжнародний з'їзд славистів. – К.: Наукова думка, 1993. – с.132-147. 4. *Шмігер Т.* Давня українська література в англомовних перекладах: Історико-бібліографічний огляд / Шмігер Т. // Записки НТШ. – Львів, 2012. – Т.263: Праці Філологічної секції. – С.703-713. 5. *Зорівчак Р.* Українознавчі інтереси В.Р.Морфілла: До 150-річчя від дня народж. ученого // Всесвіт. – 1984. – № 11. – С. 161-165.